

УДК: 009+7.013+7.03(477)+7.036

Котова О.О.

Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д.Ушинського, м. Одеса

НОНКОНФОРМІСТСЬКИЙ РУХ У СВІТОВОМУ КУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ

Котова О.О. Нонконформістський рух у світовому культурному контексті. У статті досліджено історія нонконформістського руху у вітчизняній та світовій культурі, розглянуто явище мистецького нонконформізму 1960-80-х років. Художня проблематика подана в контекстних зв'язках зі сферами буття культури минулого і сьогодення. Дослідження включає в себе художні, культурні, філософські, соціальні, політичні та історичні фактори часу розглянутого періоду. Нонконформізм як феномен культури прагне до оновлення на основі свободи, бунтарства, інакомислення і творчості. Представлена історіографія нонконформізму. Феномен українського нонконформізму, його аспекти та особливості розглянуто в культурному контексті радянського і світового мистецтва 1960-80-х років.

Ключові слова: культурологія, мистецький нонконформізм, неофіційна культура, андерграунд, свобода.

Котова О. А. Нонконформистское движение в мировом культурном контексте. В статье исследована история нонконформистского движения в отечественной и мировой культуре, рассмотрено явление художественного нонконформизма 1960-80-х годов. Художественная проблематика подана в контекстных связях со сферами бытия культуры прошлого и настоящего. Исследование включает в себя художественные, культурные, философские, социальные, политические и исторические факторы времени рассматриваемого периода. Нонконформизм как феномен культуры стремится к обновлению на основе свободы, бунтарства, инакомыслия и творчества. Представлена историография нонконформизма. Феномен украинского нонконформизма, его аспекты и особенности, рассмотрены в культурном контексте советского и мирового искусства 1960-80-х годов.

Ключевые слова: культурология, художественный нонконформизм, неофициальная культура, андерграунд, свобода.

Kotova O.A. Non-conformist movement in the global cultural context. In this article the history of non-conformist movement in domestic and world culture has been investigated, the phenomenon of non-conformist art

in 1960-80 has been considered. The research comprises artistic, cultural, philosophical, social, political, and historical factors of the time period under consideration. Non-conformism as a phenomenon of culture strives for updating on the basis of freedom, rebelliousness, heterodoxy, and creativity. The historiography of non-conformism and its theoretical aspects have been investigated. Description of Ukrainian national non-conformism art, peculiarities of its schools within the context of soviet and global art in 1960-80s has been contributed into. Artistic problems have been revealed through contextual links with the cultures of the present and past. The phenomenon of Ukrainian non-conformism has been considered; its aspects and features have been shown within the cultural context.

Keywords: culture, art non-conformism, informal and official culture, underground, cultural studies, creativity, freedom.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство повертається до занедбаних у роки тоталітаризму цінностей, в ієрархії яких одне з перших місць посідає свобода. Завдяки мистецькому нонконформізму 1960-80-х рр. традиції свободи, інакомислення, індивідуалізму збереглися в українській культурі і стали підґрунтям для її оновлення в наші дні. **Актуальність** явища нонконформізму 1960-80-х рр. у сучасній культурі засвідчує відкриття музеїв нонконформістської культури (в Санкт-Петербурзі й Москві), систематичне проведення виставок художників-нонконформістів в Україні (галерея “Совіарт” у Києві), поява нових сайтів в Інтернеті, каталогів, навіть “нового язика” (Арт-Азбуки), дисертацій (напр., О.Медведевої) [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Є достатньо професійно відрефлектованого матеріалу з визначенням ознак нонконформізму: культурологічне дослідження культури України 1960-80-х рр. (М.Попович, О.Голубець, Г.Меднікова), культурологічні та мистецтвознавчі дослідження російського нонконформізму (О.Якимович, Б.Гройс, В.Тупіцин); рефлексія радянського нонконформізму 1960-80-х у світовому контексті (напр. М.Мудрак, Б.Оліва); рефлексія модернізму й постмодернізму на Заході (Б.Оліва, А.Кукаркін, Н.Маньковська, І.Кулікова, В.Крючкова, Л.Ліфшиц, Л.Рейнгардт, Л.Левчук) дослідження українського неофіційного мистецтва (Г.Скляренко, О.Петрова, Г.Заварова, Б.Лобановський, О.Федорук, О.Голубець, О.Найден, О.Титаренко, Т.Басанець), які сформулювали та охарактеризували проблему, освітили творчість головних представників мистецького нонконформізму. Однак, в основному, це профільні дослідження, що прив'язані до свого простору й часу. Але сьогодні, у контексті нових ідей, переглядаються підходи до явищ мистецтва, є можливість більш об'єктивно проаналізувати явище нонконформізму із застосуванням системного підходу в контексті культурологічних ідей ХХ століття.

Метою статті є культурологічне осмислення явища нонконформізму у світовому контексті. **Завдання:** означити явище нонконформізму у культурі; порівняти, проаналізувати стан вітчизняного мистецького нонконформізму й світового; віднайти світоглядні джерела нонконформізму; виявити й обґрунтувати світовий культурний контекст, в якому формувався український андерграунд; проаналізувати явище нонконформізму в світовому культурно-просторі.

Основний зміст. У культурологічній науці поняття «нонконформізм» розшифровується як: інакомислення, бунтарство, незгода з усталеною ідеологічною чи моральною доктриною держави тощо. Світоглядні основи нонконформізму простежуються у появі «незгодних» в англіканській церкві XVI-XVII ст., а також у культурних експериментах і релігійних течіях зламу XIX-XX ст., коли був істотно підірваний авторитет традиції раціоналізму, в ідейно-філософських концепціях кінця XIX - середини XX ст., в теоріях американських і західноєвропейських соціологів, репрезентантах неофрейдистської і екзистенціальної філософії [3:294; 6:364].

У СРСР термін «нонконформізм» набув актуальності в 1960-і рр. як синонім культури, яка була альтернативою офіційному соцреалізму. Терміни «андерграунд» і «контркультура» є західного походження, натомість терміни «неофіційне мистецтво», «дисидентство», «шістдесятництво» позначали суто вітчизняні явища. Поняття «нонконформізм», «неофіційне мистецтво», «андерграунд», «інше мистецтво», «шістдесятництво», «дисидентство» є суміжними, близькими за змістом, однак із нюансами різних значень. Поняття «нонконформізм», на наш погляд, є більш багатограним і частіше вживається в мистецтвознавстві, культурології, соціології, де воно означає «неофіційне мистецтво», «дисидентство», «шістдесятництво» й «андерграунд», які мають чіткі часові рамки та прив'язані до певного регіону.

Розглянемо деякі історичні факти. Протистояння конформізму й контркультури було закономірним результатом розвитку світової культури післявоєнного періоду. Загострилися проблеми офіційної культури й субкультури, яка переросла в контркультуру, протистояння «батьків і дітей» (молодіжні бунти), масового й елітарного мистецтва. З іншого боку, консервативність тоталітарного суспільства породила нонконформістську контркультуру. Проаналізуємо дві тоталітарні ситуації: у СРСР і гітлерівській Німеччині, де авангардне мистецтво було оголошено «антинародним» чи «дегенеративним» мистецтвом і набуло статусу нонконформізму, тобто «гнаного» мистецтва.

Консервативність тоталітарного суспільства природно породжувало альтернативну їй нонконформістську за духом контркультуру. Показові два принципово різних шляхи, що привели до кризи

авангарду. В ліберальному західному суспільстві авангард до середини століття поступово втратив пафос «протистояння», а разом із ним - і «утопічний» оптимізм, і революційну енергетику; авангард, усупереч своїй природі, став естетичною традицією. У тоталітарній же ситуації (насамперед у СРСР і гітлерівській Німеччині) авангард був оголошений антинародним (чи «дегенеративним») мистецтвом і заборонений, «вигнаний» з історії мистецтв [2].

Нонконформізм можна розглянути як бунт проти масової культури (культури для мас), що маніпулює їхньою свідомістю і затверджує цінності даного суспільства як єдино щирі. Клішировані представлення вкладаються у свідомість людей, наприклад, кіч (чи кітч – від польського «підробок» і німецького дієслова «наслідувати», «передражнювати»). Вчений А.Моль у книзі «Кіч – мистецтво щастя» помітив, що умовою існування кічу є наявність зрілої культурної традиції, чий відкриття безсоромно використовуються, і досягнення технічної революції, здатної зробити нескінченне число копій, які майже не відрізняються від оригіналу» [8:29]. Реакцією на масову культуру, як нонконформізм був поп-арт, у 1960-і роки в Америці, але незабаром переріс у конформізм...

Мовою – інтегратором молодіжних субкультур, музичним стилем, стилем життя й ідеології була рок-музика. Апогей молодіжного руху приходить на літо 1968 року, а з 15 по 17 серпня відбувся самий грандіозний рок-фестиваль у всій історії рок-руху – «Вудсток», неподалік від Нью-Йорка, в якому брало участь близько 400 тисяч персон. Вудсток був стихійним, добровільним і некомерційним заходом, учасників якого поєднувала любов до свободи. Свобода спілкування й форм поведінки, від умовностей традиційної моралі зробили Вудсток-69 утіленням контркультури 1960-х як молодіжної субкультури протесту.

Наприкінці 1950-х рр. у США заговорили про бітників, у 60-і Америку захлеснула хвиля руху хіпі, у 1968 Францію потрясли студентські бунти, а в 70-і Німеччину ввергнули в жах терору «червоні бригади», що склалися з молодих бунтарів - марксистів. Політичні події в Чехословаччині навесні 1968 р., що проходили під гаслом «соціалізму з людським обличчям», почалися з виступів студентів Празького університету. Слід додати ще війни у В'єтнаму, в Афганістані, і не дивно, що виникає почуття «злому», «катастрофи».

Контркультура, поняття в сучасній культурології й соціології, яке використовується для позначення соціокультурних установок, що суперечать фундаментальним принципам (цінностям), які панують у конкретній культурі, а також ототожнюється з молодіжною субкультурою 60-х років, що відбиває критичне відношення до сучасної культури й заперечення її як «культури батьків»; різномірних по ідейно-політичній орієнтації цінностей визначених груп молоді, протиставлюваних офіційним цін-

ностям («нові ліві», хіпі, бітники контркультурний рух негрів, рух проти расизму, «цивільна оборона» тощо). Цей протест приймає різні форми: від пасивних до екстремістських; загальнодемократичні цілі нерідко сполучаються з анархізмом, «лівацьким» радикалізмом; «ненаживний» спосіб життя проникнутий культурним нігілізмом, технофобією, релігійними пошуками. Термін «контркультура» введений у науковий оборот Г.Маркузе й Т.Роззаком у 1972 р. для позначення руху хіпі й студентських радикальних угруповань (у тому числі студентського бунта у Франції в 1968 р.) насамперед як ідеологічного явища. Вони побачили в молодіжному радикальному протесті проти існуючого істеблішменту виступ одного покоління проти іншого. Вони вважали, що контркультура – породження середнього класу, а субкультура – робітничого, у той же час інші дослідники були впевнені, що субкультура рекрутується з різних класів [5:112].

Виділено течії та форми світового нонконформізму, що активізувався в 1960-і переломні роки інтенсивного розвитку науково-технологічної революції: контркультура, студентські бунти, хіпі, бітники, гаммлери, нові течії в мистецтві, літературі, музиці (джаз, рок).

Узагальнено новаторські культуротворчі ідеї у творчості діячів світового мистецтва 1960-80-х рр.: у літературі (Ж.-П. Сартр, Дж. Д. Селінджер, Р. Барт), у поезії (Е. Паунд, Т. Еліот), у театрі (Е. Йонеско, С. Беккет, Б. Брехт), у архітектурі (Ле Корбюзьє, Л. М. ван дер Рое, Ф. Л. Райт), у музиці (П. Хіндеміт, К. Штокгаузен, В. Сильвестров), у балеті (М. Бежар), у кінематографії (Ф. Фелліні, І. Бергман, К. Муратова), у мистецтві (Й. Бойс, М. Ротко, Р. Раушенберг, Е. Ворхол) тощо. Зазначено, що мистецтво почало усвідомлюватися як модель альтернативного існування. Середина 1950-х – початок 60-х рр. на Заході був періодом переходу від абстрактного експресіонізму до нових форм мистецтва, про що свідчить поява поп-арту з іронічним переосмисленням масової культури, виникнення численних мистецьких напрямків, які розвивали окремі його сторони або стали реакцією на нього: «Новий реалізм», оп-арт, кінетичне мистецтво, концептуальне мистецтво, мейл-арт, мінімалізм, «бідне мистецтво» (арт-повера), ленд-арт, гіперреалізм, хеппенінг, боді-арт, «поведінкове мистецтво», «нарративне мистецтво», група «Флюксус» тощо своєю появою засвідчили: епоху модернізму змінила постмодерністична епоха. Але всі перелічені напрямки мистецтва реалізувалися в культурному просторі СРСР, в основному, пізніше, наприкінці 1970-х рр.

Відзначено, що «субкультура протесту» патрунувала переважно сфери музики, живопису, скульптури й інших мистецтв, об'єднаних назвою поп-феномену, в кінематографії – «кіно контестатії», у театрі – відмова від життєподібності. У результаті сталася трансформація абстракціоністської, спочат-

ку напівпідпільної течії поп-арту в явище масове. Ідеї, вироблені в 1960-і рр. у філософії, мистецтві, музиці, театрі, літературі, стали базисом для постмодерністської культури.

Відмінність західної й вітчизняної нонконформістської художньої культури 1960-80-х років полягає в тому, що західна оперувала в рамках ліберального суспільства, її супротивниками були традиційні навички соціального поведіння й естетичні норми, що панували у свідомості більшості. Здавалося, що в умовах демократії досить змінити свідомість більшості, щоб змінити суспільство, – звідси сприйняття визначеної художньої практики як андерграунду, тобто революційного підпілля. В авторів радянської неофіційної культури навіть ілюзії про зміну суспільства засобами мистецтва бути не могло, оскільки їм протистояли не суспільні забобони, а державна цензура, що спиралася на відомий репресивний апарат, імунний стосовно будь-яких форм художнього впливу [1:181]. Друга культура була не андерграундною, а келійною – і по суті, консервативною спробою відродити традиційне професійне відношення до літератури, мистецтва, музики, тобто до культури. Принципова різниця між вітчизняним та світовим нонконформістським художнім процесом в 1960-80-х роках – в більш революційних формах мистецтва на Заході – «неоавангардне мистецтво» й у революції усередині форм мистецтва на Україні – «неомодерністичне мистецтво», тобто на основі традиції у сполученні з «додатковим елементом».

Нонконформістський, неангажований напрямок у мистецтві, не схвалюваний чи переслідуваний офіційною владою або нелегальна культурна, політична організація чи рух назвали «андерграунд» (англ. *underground* – підпілля, підземелля, метрополітен). До інституційних проявів андерграунду відносять самвидав, неофіційні виставки живопису, нелегальні концерти й фестивалі, виставки неофіційного мистецтва під відкритим небом чи в підземних переходах [3:46]. Основні центри радянського нонконформізму: в Росії - Москва й Санкт-Петербург, в Україні – Київ, Одеса, Львів.

Неофіційне образотворче мистецтво – художні плинні, позбавлені виходу до широкої публіки через заборони, що накладаються офіційною цензурою. У СРСР поділ мистецтва на «офіційне» та «неофіційне» остаточно закріпився в 1932 році після розгону всіх художніх угруповань і початком утворення єдиної Спілки художників, поставленої під строгий ідеологічний контроль. У «підпіллі» виявилися всі напрямки, що не відповідають канонам соціалістичного реалізму: як абстракціоністські, так і більш традиційні, але не прийнятні в «ідейно-тематичному» відношенні. У періоди «відлиги» і «застою» майстрам «неофіційного мистецтва» вдалося виходити до глядача, що було пов'язано з труднощами, наприклад, розігнана «бульдозерна виставка»

чи одеська парканна виставка «Сичик+Хрущик» [4:401].

Висновки. Нонконформізм – реакція на ідеологію й політику неоконсерватизму, властивостями якого є тотальний конформізм, фетишизація предметів споживання й інші симптоми постіндустріального суспільства. Нонконформізм у деякій мірі з'явився складовою фундаменту, на якому стоїть постмодернізм.

Ідеї, характерні для нонконформізму 1960-80-х рр.: бунтарство, опозиція офіційному, загострення проблеми свободи; теорія відчуженості, принцип екзистенційності, інакомислення. Сакральність і чесна позиція, загострення на суто професійних задачах, опір, альтернативність офіційному – риси, характерні для вітчизняного мистецького нонконформізму.

Збіг за часом таких подій, як пік руху хіпі, розпал війни у В'єтнаму, «гаряче студентське літо» 1968 р., фестиваль хіпі в Монтре в 1967 р., рок-фестиваль «Вудсток-69», зліт популярності ліверпульської четвірки «Бітлз» робить особливо наочним їхній взаємозв'язок, свідчить про прояву нонконформізму в культурі, про форми могутньої контркультури.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані у процесі вивчення теорії та історії української й світової культури. У **перспективі подальшого дослідження** проблеми рекомендовано більш детально освітити проблему нонконформізму в культурі, можливо виокремити нонконформізм в музиці чи образотворчому мистецтві. Матеріал рекомендовано для використання як у науковій, так і в навчальній діяльності.

Література:

1. Андерграунд вчера и сегодня / Авт ст. Айзенберг М., Арабов Ю., Байтов Н., Гройс Б. и др. // Знамя. - М: Красный пролетарий, №6, 1998. – С. 172-199.
2. АРТ-АЗБУКА. Словарь современного искусства / Сост. Макс Фрай. - <http://azbuka.gif.ru/alfabet/n/inofficial-art/>
3. Большая советская энциклопедия. Т.18. М.:Советская энциклопедия, 1974. –294 с.
4. Кравченко А.А. Культурология: словарь. М.: Академический Прект, 2000. – С. 26, 401.
5. Кукаркин А.В. Буржуазная массовая культура: Теории. Идеи. Разновидности. Образцы. – М.: Политиздат, 1978. – С.101-118.
6. Культурология: Программа базового курса, хрестоматия, словарь терминов.-М.:ФАИР-ПРЕСС, 2000. – 364 с.
7. Медведева Л.В. Сильова еволюція творчості В.І. Зарецького в контексті мистецького нонконформізму 60-80-х років ХХ століття: дис. ... канд. мист-ва: 17.00.01. – К., 2003. – 208 с.
8. Сауленко Л.Л. Вступ до культури ХХ століття: Стислий нарис. – Одеса: Астропринт, 2002. – С.26-33.